

MUSSERT

*Wij zullen vechten, strijden. Ons wacht smaad,
maar wij zijn dapper, wij houden vol!*
Anton Mussert in Goch, Duitsland, 13 mei 1933

Inhoud

Inleiding	9
1 Daar en hier is Nederland	15
2 Koloniaal zelfvertrouwen	29
3 Het lijden van de jonge Anton	48
4 Net een gewoon stel	65
5 Sluizen, gemalen en sinterklaasgedichten	82
6 Een autoritaire doordrijver	96
7 Hoofdingenieur	114
8 'Ik ga beginnen!'	131
9 Groeien in tijden van ergernis	149
10 Tussen de grote dictators	174
11 De Leider, zijn volk en de Joden	203
12 De eerste onderduiker	229
13 Een Nieuwe Tijd breekt aan	254
14 De Führer en ik	276
15 Met alle geweld	301
16 Ik zweer bij God deze heilige eed	322
17 Een echte familieman	344
18 Het kabinet-Mussert	366
19 Een onaangename pion	389
20 Offergang van een Leider	422

Woord van dank	445
Verantwoording	447
Noten	453
Personenregister	479

Inleiding

Een reportage van zijn leven: dat was mijn plan. Niet moraliseren, althans zo weinig mogelijk, en vooral proberen de gebeurtenissen voor zichzelf te laten spreken. Veel buitenlucht, want daar hielden de fascistten van, en dan het merkwaardige leven van Anton Mussert aan de lezer voorbij laten trekken. Met als voornaamste drijfveer nieuwsgierigheid: wat zei hij, wat deed hij? En dan niet waarom, maar vooral: hóé? Zo wilde ik verslag doen van de man, van zijn omgeving en zijn tijd, als een reporter die bereid was zijn onderwerp serieus te nemen.

Hoe voor de hand dat laatste misschien ook ligt, in het geval van Mussert is dat lang niet altijd het geval geweest. Het neerkijken op Nederlands bekendste fascist heeft lange tijd op een soort nationale hobby geleken. Dat was voor de oorlog al begonnen, het ging tijdens de bezettingsjaren in alle hevigheid door en na 1945 heeft zich dat opvallend lang gecontinueerd.

Mussert was een opgeblazen mannetje, hij was eigenlijk geen fascist of nationaalsocialist, maar hooguit een verdwaald burgermannetje – het woord ‘mannetje’ keerde vaak terug – en verder stelde hij weinig tot niets voor. Een ideaal subject voor cartoonisten was hij ook: altijd klein, dikkig, een babyface met grootheidswaan. Een schertsfiguur die dacht dat hij Adolf Hitler was.

Helemaal misplaatst zijn zulke kwalificaties natuurlijk niet. Feit is dat Mussert (1894-1946) er in de jaren dertig niet in slaagde om, in navolging van Benito Mussolini en later van Hitler, een fascistische

massabeweging van de grond te krijgen. Dankzij de bezetter mocht hij zich eind 1942 eindelijk ‘Leider van het Nederlandse volk’ noemen, maar afgezien van de titel had dat weinig met machtsuitoefening te maken.

Hij poséerde wel nadrukkelijk als leider – en dat hadden vele critici al vroeg in de gaten. Maar daardoor bleven de persoon Mussert en zijn ideeën grotendeels verscholen achter het kartonnen beeld dat mensen van hem hadden.

Typerend daarvoor was misschien wel de aandacht die historicus Loe de Jong aan hem besteedde. De aandacht in zijn boekenserie over de Tweede Wereldoorlog was overstelpend, maar de toon was doorgaans zoals hierboven beschreven. Deed Mussert iets wat de Duitsers wilden, dan was hij slap. Deed hij níét wat ze wilden, dan was de conclusie dat zelfs de nazi’s hem minderwaardig vonden. Hij was niet goed of hij deugde niet.

Ook de openbaar aanklager en de rechters bleven tijdens het proces-Mussert in een dergelijke ambivalentie steken. Aan de ene kant was de verdachte een naïeve en machteloze namaakfiguur; aan de andere kant moest deze levensgevaarlijke landverrader de zwaarst mogelijke straf opgelegd krijgen, de doodstraf. Deze tegenstrijdigheid zou pas vele decennia later aanleiding tot analyse en kritiek geven – en dan nog met mate. In het naoorlogse tijdsgewricht was Mussert nu eenmaal het symbool voor alles wat ‘fout’ was en daar hoorde je je als fatsoenlijke democraat niet in te verdiepen. Hij werd als on-Nederlands en als volkomen oninteressant opzijgeschoven.

In het voorwoord bij zijn ‘biografische schets’ *Anton Adriaan Mussert. Verrader voor het vaderland*, uit 1978, benadrukte politicoloog Ronald Havenaar dat het schrijven van een uitgebreide biografie op hem geen ‘grote aantrekkingskracht’ had uitgeoefend. Gezien het beperkte ‘historisch belang’ van zijn onderwerp waren honderd pagina’s ruimschoots genoeg.

Volkomen terecht dus dat Jan Meyers in 1984 met zijn biografie

Mussert. Een politiek leven op de proppen kwam. Geschiedenisleraar Meyers wilde de mens achter het symbool laten zien en daar is hij redelijk in geslaagd, vooral omdat hij enkele personen uit Musserts directe omgeving heeft kunnen spreken. Het was een moedige en eigenzinnige publicatie: ze verscheen in een periode van grote zorg over het ‘weer de kop opstekende fascisme’, zoals dat toen heette. Voor het eerst sinds de jaren dertig zat er met Hans Janmaat, leider van de tegen ‘de gastarbeiders’ gerichte Centruumpartij, weer een extreemrechtse en nationalistische politicus in de Tweede Kamer. Meyers werd dan ook weleens een te positieve houding tegenover Mussert verweten. Kennelijk mocht een landverrader alleen over slechte eigenschappen beschikken.

Het probleem van Meyers was eerder dat hij Mussert te veel als ‘burgerlijk’ neerzette, wat sinds De Jong wel vaker is gebeurd. Ook zou Mussert een ‘liberaal-conservatief’ zijn geweest, wat, zoals journaliste Tessel Pollmann in 2012 in haar artikelenbundel *Mussert & Co* betoogde, iets vergoelijkends had. Bovendien, vond Pollmann: iemand die met zijn tante trouwt en vervolgens een affaire begint met zijn achternicht – en die zich aan alle kanten probeert te verrijken – kun je moeilijk burgerlijk noemen. Ook was de zelfverrijking waaraan Mussert zich bezondigde niet burgerlijk. En daar had Pollmann natuurlijk een punt.

Wat zij aanvoert, net als de nauwgezette vorsers Robin te Slaa en Edwin Klijn in hun geschiedenisboeken over de NSB, is dat Mussert wel degelijk een radicale politicus was, inclusief Hitler-verering, racisme, antisemitisme, het dwepen met stammen en bloedverwantschap, en het goedpraten van grootschalig geweld. Allerminst burgerlijk.

Alle reden dus om de persoon Mussert wél serieus te nemen en dat is dan ook wat ik met deze biografie heb geprobeerd. En dan niet zoals historicus Bert Bukman het in 2013 deed in zijn gewaagde *Anton. Mussert en de NSB*, met fictie-elementen, maar als pure, zij het verhalende, en hopelijk tot de verbeelding sprekende non-fictie. Niets is verzonnen, alles is gebaseerd op jarenlang onderzoek in archieven,

op gesprekken met deskundigen en familieleden, op het analyseren van oude films en foto's. Het streven was een zo waarachtig mogelijk portret te schetsen van de man die dacht zijn land te moeten redden met een Nationaal-Socialistische Beweging.

Een leven als een reis. En omdat Mussert naar mijn idee (mede) radicaliseerde door zijn tocht in Nederlands-Indië in 1935, waarna het met de beweging bergafwaarts ging, ben ik daarmee begonnen. Met de reis van zijn leven.

Vaak is gezegd dat fascistische uit allerlei frustraties tot hun verderfelijke overtuiging kwamen, maar recente publicaties nuanceren dat beeld en in die ontwikkeling past ook deze biografie. Mussert had niets te klagen toen hij de NSB in 1931 oprichtte. Hij had een uitstekende reputatie opgebouwd als ingenieur bij de Provinciale Waterstaat in Utrecht. Hij leek een mooie toekomst voor zich te hebben. Inge-wijden die na de oorlog als 'goed' werden beschouwd, zeiden dat Mussert zomaar minister van Waterstaat had kunnen worden – als hij niet die fatale afslag naar de politiek had genomen. We hadden Ir. A.A. Mussertstraten kunnen hebben. Een prikkelende gedachte.

Natuurlijk collaboreerde hij met de Duitse bezetter en greep hij nauwelijks in als NSB'ers zich misdroegen. Maar net zo fascinerend was zijn strijd – zo noemde hij dat – tegen de 'verduitsing' van de samenleving en annexatie door het Derde Rijk. Over dat laatste zou hij na de door nazi-Duitsland gewonnen oorlog in overleg treden met Hitler. Dacht hij. Want de Führer had het beste met Nederland voor. Hoeveel kan een mens zichzelf wijsmaken? Heel veel, merkte ik, en dat maakte de belevenissen van Mussert alleen maar complexer, curieuzer, interessanter.

Ook de gehate NSB-leider bleek een mens van vlees en bloed te zijn, met langdurige vriendschappen en ware liefdes. Hij was intelligenter, brutaler (vooral dat), 'taliger' en energiekeker dan ik vooraf had gedacht. En bang aangelegd was hij ook al niet. Voor een col-laborateur wist hij de nazi's, onder wie Himmler en Hitler, opvallend

vaak te irriteren. Wel was hij soms naïef en behept met een overdosis geldingsdrang, ijdelheid en zelfoverschatting.

Een nog niet genoemd, maar uiterst belangrijk boek op dit vlak is *Nagelaten Bekentenissen* uit 2005 van historicus Gerard Groeneveld. Ook hier gelukkig weinig gemoraliseer; wel een evenwichtige inleiding over het wonderlijke leven van Mussert, gevolgd door een reeks documenten waaruit blijkt dat de gewezen ‘Leider’ – in zijn zelfverdediging – vaak lang zo onnozel niet was als dat hij vaak is afgeschilderd.

Staande op de schouders van Groeneveld en alle voornoemde auteurs kon ik verder zien dan ik anders zou hebben gekund. Met dat overzicht, en met wat ik eraan toevoegde, heb ik gepoogd het cliché definitief te vervangen door een ware gedaante. Misschien komt dat juist in de huidige ‘autocratische’ tijdgeest goed van pas.

Daar en hier is Nederland

Hoog in de lucht zit de leider bij zijn raampje, trillend en schuddend in een ribfluwelen stoel. Hoe Anton Mussert zich nu voelt zal niemand ooit te horen krijgen, en zo hoort het ook. Klagen past een leider niet, zeker geen leider die zijn aanhangers mooie tijden in het vooruitzicht stelt; die bereid is de vreselijkste stormen te doorstaan in godsvertrouwen en liefde voor het vaderland. Geen angstkreet ontsnapt hem tijdens dit noodweer onderweg naar Leipzig – de eerste stop tussen Amsterdam en Batavia. Die stoïcijnse houding wekt bewondering bij zijn medepassagiers en daar valt wat voor te zeggen. Wie in 1935 in een vliegtuig stapt moet over sterke zenuwen beschikken. Er gaat letterlijk geen maand voorbij zonder dat er een toestel neerstort. Van Nederlands-Indië tot Egypte en Duitsland, overal vallen slachtoffers, soms met tientallen tegelijk. En dan blijkt op 14 juli, drie dagen voor Musserts vertrek vanaf Schiphol, het talud van de in aanbouw zijnde verkeersweg Amsterdam-Den Haag te hoog voor het KLM-toestel Kwikstaart; die vliegt er tijdens een mislukte noodlanding tegenaan, zes doden. Iedereen weet van die ongelukken, de kranten staan er vol van – vliegen is modern en riskant en spreekt tot de verbeelding.

Eén van Musserts medepassagiers zal verslag doen van de reis en daarin de ‘rust en kalmte’ van de leider ‘verkwikkend’ noemen, ‘voor ons allen bemoedigend’. Maar ook vreest de medepassagier voor een ‘kleine martelweek’ als dit zo doorgaat. Iets van een martelweek zal de reis zeker krijgen, en al die tijd zal de NSB-leider bedaard blijven.